

ПСИХОЛОГІЯ ХАРАКТЕРУ У ТВОРЧОСТІ В.ВИННИЧЕНКА І М.ХВИЛЬОВОГО

Оксана ВЕЧІРКО (Кіровоград)

Стаття присвячена творчості українських митців Володимира Винниченка і Миколи Хвильового, людей, що відіграли важливу роль у процесі українського державотворення 20-х років минулого століття. Проза письменників стала правдивим відображенням і осмисленням нового стану людини на тлі кризового часу. Предметом художнього дослідження в статті стали повість М.Хвильового «Сентиментальна історія» і новела В.Винниченка «Момент», присвячені «вічній» темі кохання. Важливий аспект роботи складає аналіз поетики характеротворення. Митці, вивчаючи жіночі характери, виявляють посиленій інтерес до підсвідомих ірраціональних процесів психології героїнь. Кохання у Винниченка позбавлене будь-якої еротики, найважливішим виявляється духовне злиття героїв, події розгортаються на фоні екзистенційної ситуації, коли двоє закоханих перебувають на межі життя і смерті, коли драматизм сюжетних ситуацій значно посилюється. Менш драматичним постає сюжет повісті М.Хвильового «Сентиментальна історія», однак психічні стани його героїні в основному представлені негативними емоціями, радість життя, яка наповнювала її душу, невдовзі була втрачена. Твори обох письменників глибоко психологічні, їхній аналіз дозволяє говорити про систему специфічних авторських прийомів і засобів психологічного зображення.

Ключові слова: психологічний аналіз, кризові ситуації, психічні стани, ірраціональні процеси, поетика характеротворення.

Початок ХХ століття в історії української літератури – час наполегливих пошуків нової форми, адекватної новій епосі й новій свідомості. Блискуча плеяда українських митців початку ХХ ст. заклала основи національного відродження в надзвичайно складний і суперечливий час нашої історії. З цим періодом, водночас руйнівним і творчим, пов'язані імена багатьох письменників як старшого, так і молодшого покоління. У цій буремній епосі народилися таланти В. Винниченка й М. Хвильового. Відомо, що це покоління митців гостро реагувало на складні процеси українського державотворення. Так, В. Винниченко став активним громадським і державним діячем, посівши посаду керівника уряду Центральної Ради. У центрі суспільно-громадського життя опинився і М. Хвильовий, розпочавши дискусію, у ході якої порушувалися питання культурного будівництва в Україні, зокрема місця інтелігенції в суспільному бутті, шляхів розбудови національної культури при соціалізмі, взаємин української та російської культур тощо. Громадська діяльність В. Винниченка і М. Хвильового була сповнена тяжких суперечностей, вони постійно перебували ніби в подвійному колі проблем: визволення соціальне і національне; ідеї соціалістичні й національні. Обидва митці прагнули поєднати одне з іншим і опинилися у важкому колі протиріч, яке не змогли вирішити, це були найдраматичніші й найтрагічніші сторінки їхнього життя. В. Винниченко, усвідомивши абсурдність свого існування на батьківщині, емігрує з країни: «...Чуття втоми й порожнечі. Багато ясного, завзятого, прекрасного привезли ми сюди і багато з нього розгубили. Аж не віриться, що так і не вдалось жити й працювати на Україні для революції, для...» [5, с. 482]. Боляче переживав цей конфлікт і М. Хвильовий, він свідомо пішов з життя, залишивши передсмертного листа, у якому говорив від імені цілої генерації: «Сьогодні прекрасний сонячний день. Як я люблю життя – ви й не уявляєте. Сьогодні 13. Пам'ятаєте, як я був закоханий в це число? Страшенно боляче...» [9, с. 11].

Доробок В. Винниченка й М. Хвильового є об'єктом постійної уваги сучасних літературознавців. Художній світ письменників осмислювали у своїх розвідках провідні українські вчені-філологи В. Агеєва [1], Ю. Безхутрий [2], В. Брюховецький [3], М. Жулинський [6], С. Михида [7], В. Панченко [8] та багато інших. Незважаючи на велику кількість публікацій, у яких розглядався літературний доробок митців, окремого дослідження питання творчих перегуків В. Винниченка та М. Хвильового в аспекті вивчення психології характерів героїв на сьогодні немає. Звісно, були наукові праці, у контексті яких побіжно аналізувалася поетика характеротворення, зокрема В. Ніколаєнко, Д. Шварцман «Роздвоєння

реальності та крах ідеалів у новелі «Я (романтика)» М. Хвильового», Л. Плющ «Його таємниця, або «Прекрасна ложа М. Хвильового», О. О. Ємець «Психологія героя у творчості Володимира Винниченка», проте до ґрунтовного аналізу поетики характеротворення в компаративному контексті ніхто не вдавався, що засвідчує актуальність пропонованої студії.

Своєрідність відображення людської душі з позицій «переходових» творчих методів, де імпресіонізм переплітався то з романтизмом, то з реалізмом, по-різному реалізувалася в індивідуальних стилях В. Винниченка і М. Хвильового. У центрі уваги українських митців 1920-х років була ідея становлення нової української людини, яка пройшла крізь буремні роки революції та активно стверджувала себе в нових умовах життя. Вибір тем і проблем у повістях та оповіданнях вітчизняних прозаїків ніяк не відповідав «новим літературним вимогам». У незвичайних ракурсах вони осягали реалії життя, їхні епічні полотна стали правдивим відображенням як гнітючого буття, так і осмисленням внутрішнього стану людини в умовах нової дійсності. З огляду на це, дослідження психології жіночого характеру на тлі кризового часу є актуальним.

Поява повісті М. Хвильового «Сентиментальна історія», зверненої до «вічної» теми кохання, не могла не викликати в критики нарікань на відрив письменника від сучасності. Адже в центрі розповіді була людина з її переживаннями і таємними почуттями. «Людський документ» [9, с. 508] – саме так назвала головна героїня свою сповідь.

Сюжет повісті зумовлений не стільки зовнішньою подією, скільки напругою внутрішнього життя героїні, переходами від одного душевного стану до іншого: «...я знову затривожила, ... я знову затоскувала за даллю. Але ця тоска була така неможлива, що мене і справді взяв сумнів, чи не захворіла я. З тоскою знову прийшло буйство, веселий сміх і безтурботність...» [9, с. 514], «я ходила з порожнечою в душі...» [9, с. 513].

Чисте, сповнене істинною радістю кохання молодої дівчини до художника Чаргара різко контрастує з мерзотними, повними аморальності почуттями діловода Кука. Контрастною є і зовнішність цих героїв: Кук, «страшенно малорозвинена людина» [9, с. 493] з «мавпячою фізіономією» [1; 512] «носив чистенький костюм і завжди мав на голові прилизаний проділ. Він мало чим відрізнявся від гоголівських героїв» [9, с. 493]; художник Чаргар – «стрункий, із добре виголеним смуглявим обличчям, у простій толстівці й без усяких претензій на якусь оригінальність. Але він увесь час якось розгублено дивився» [9, с. 469].

Авторську увагу зосереджено саме на настроях і переживаннях героїні, яка відчула красу і чистоту кохання і, на превеликий жаль, не знайшовши відгуку на свої почуття в художника, з відчаю і приниження віддалась діловому Куку. Автор переконливо відтворює складні душевні «спалахи» головної героїні. Емоційний стан дівчини залежить від того, який чоловік поруч із нею. З Чаргаром, зізнається Б'янка, «відразу спалахнула й відчула, як мені загорілися уші» [9, с. 495], «кілька хвилин надзвичайного внутрішнього напруження розірвалися у напівістеричному реготі» [9, с. 496], «й знову спалахнула» [9, с. 496], «кричала вся моя істота» [9, с. 497]. З діловодом Куком вона відчувала себе по-іншому: «Я рішуче не мала охоти його слухати» [9, с. 509], «він почав уже нервувати мене» [9, с. 511], «я незадоволено відповіла» [9, с. 510].

Стан героїні, як правило, передається не через вираження зовнішніх рухів, а прямим визначенням внутрішніх процесів: «мені стало сумно» [9, с. 516], «тоді мені прокинулось почуття неможливої огиди» [9, с. 518], «легенька тривога ніколи не покидала мене» [9, с. 522], «відчула у всьому тілі неміч» [1; 526], «якесь передчуття охопило всю мою істоту» [9, с. 534], «я в розпуці відчинила двері» [9, с. 534]. Характер внутрішніх рухів героїні однозначно вказує на її хвилювання і тривогу. Спектр настроїв Б'янки співзвучний і близький настрою природи, пейзажні малюнки в цій повісті виконані в дусі імпресіоністичної романтизації, як, зрештою, й образ самої героїні: «Збоку вже розправляло свої малинові крила золоте, як і завжди, невідоме сонце... Потім підставляла вітрові свої молоді груди, і вітер їх лоскотав... Справа в тому, що я вже тоді хотіла бути матір'ю, а вітер мене збентежив: мені (хоч це і смішно) захотілось завагітніти від нього» [9, с. 489]. Радість життя, яка наповнювала душу головної героїні, невдовзі була втрачена. Слід відзначити, що характер Б'янки М. Хвильового в чомусь перегукується з шекспірівською Б'янкою з комедії «Впокорення непокірливої». Упертість, непокоря, норовливість, суперечливість – ось що зближує ці два характери, та героїню М. Хвильового покарано, історія її чистого і святого кохання закінчується драматично. І вона, як і герої «Санаторійної зони», поповнює покоління «зайвих, втрачених людей».

Спалах почуттєвої любові в природі – момент, найвища точка буття став предметом художнього дослідження в новелі «Момент» В. Винниченка, де автор майстерно показав сферу підсвідомого, розкрив психологію людини і порушив важливу морально-етичну проблему буття людського суспільства, яке створило безліч обмежень, кордонів і правил. Не випадково автор декілька разів говорить про межу, кордон, що їх герої

хочуть перетнути в просторі, але це перегукується з суспільними обмеженнями, яких вони намагаються позбутися: «ми не знали, де йшла та межа кордону» [4, с. 496] ; «де ж саме межа? – питала Муся?» [4, с. 500]. Усе найкраще, на їхню думку, відбувається тут – «у лісі, в полі». Саме в природі відбувається той «великий, прекрасний процес життя»... «чистий він, не скалічений цими моралями людей, не заслинений лицемір'ям похоті, сильний, одвертий, простий» [4, с. 498]. На протигагу усталеним нормам В. Винниченка пропонує слідувати вічним законам природи. Це зближує автора з філософськими ідеями Ф. Ніцше, доробком якого він цікавився.

Уся сюжетна ситуація розгортається на фоні великої небезпеки, адже герої втікають від переслідування і їхнє життя може обірватися в будь-який момент: «ми – двоє людей, загнаних другими людьми, – сидимо і маємо зараз через щось іти ще до якихось інших людей, що десь стоять у цьому лісі серед його кохання і ждуть нас з смертю в руках» [4, с. 499]. Вони разом переживають екзистенційну межову ситуацію, адже реально опинилися на межі життя і смерті. Велика жага до життя притаманна характерам двох закоханих. Сама думка про смерть видається герою смішною: «...я – мертвий... і... я – будучий мертвяк. Лежу десь, в якому-небудь яру дикому, порожньому, надо мною небо, на виску маленька чорна ранка, а над ранкою кружком сидять такі ж самі блискучі, зеленкуваті мушки й ніби ворожать, заглядаючи у неї, туди, всередину, де оселилась смерть» [4, с. 489]. Тюремний Шахразада ніби жартує зі смертю, більш патетично поводить панна, вона майже повторює останні слова М. Хвильового і просить, щоб у випадку смерті написали так: «Мусю вбито на кордоні. Вмерла так, як вмирають ті, що люблять життя» [4, с. 497]. Герої усвідомлюють, що їхнє життя може бути вирішено за мить. Два мотиви – життя і смерть – сплетені в нерозривну єдність, але тиша ніби дає героям розірвати цю єдність і потрапити в інший світ: «Тихо було. Не так тихо, як десь у городі вночі, де мертво спить і камінь, і страждання... А тихо тишею поля, де йде великий, здоровий, вічний процес народження, де вітерець лащить і грається з квітками...» [4, с. 497]. І цей новий світ був природнім, їх зустрів живий одухотворений ліс і ніби взяв під свій захист: «ліс помирився з нами й провадив далі своє життя, життя кохання, народження, росту... Літали сплетені коханням метелики або в щасливому безсиллі сиділи на листку й поводили вусиками. В траві парами кишіли кузьки. Обдувався великий, прекрасний процес життя» [4, с. 498]. Попри гостроту соціальних мотивів, В. Винниченко акцентує увагу на біологічних інстинктивних проявах людини, тих вічних законах буття, які дають надію на продовження роду людського. Головна героїня

Муся – це образ вольової жінки, образ вічної жіночності. Вона вважає, що щастя – це сукупність коротких моментів: «Щастя – момент. Далі вже буденщина, пошлість» [4, с. 502]. Тож їхня зустріч – це момент, дивовижний подарунок долі двом самотнім душам. Буття плинне, тому кожна його мить безцінна і дуже важливо вміти зберегти ці найщасливіші миті в житті. Реципієнти стають свідками процесу духовного оновлення героїв, які прагнуть жити повноцінно: «Це було торжество двох великих кузьок; це був вихор життя, який зміта все сміття «не треба», «не можна», це було щастя крові, мозку, нервів, кісток; це було найвище щастя народження, народження не з сліпими, а з одвертими, видющими очима душі» [4, с. 502]. Цей процес поєднання позбавлений будь-якої еротики, найважливішим залишається духовне злиття, аніж фізичне. Муся робить вибір, не дивлячись на те, що можливість вибору завжди породжує вагання у сфері волі. Героїня врешті рішуче заявляє: «...наше кохання повинно вмерти зараз, щоб, як хтось сказав, ніколи не вмирати» [4, с. 502]. Це духовне оновлення і злиття породжує особливий емоційний стан юнака, який стверджує: «Я буду носити вас в душі..., а в душу вставив і вбирався в журні, прекрасні, чисті квіти минулого образ панни. Хто вона, де вона, й досі не знаю, але я завжди ношу її в душі» [4, с. 503].

У новелі «Момент» В. Винниченко демонструє специфічну систему засобів і прийомів психологічного зображення, зокрема, штрихова імпресіоністична техніка передачі вражень головного героя (а розповідь ведеться від першої особи) ніби виплітає малюнок душевного стану закоханого. Усе навколишнє читач «бачить» і сприймає через внутрішній світ центрального персонажа.

Дуже виразними і промовистими в психологічній картині залишається вираз очей і погляд героїв: очі її «як у зляканої лані, променисті, чисті, великі» [4, с. 491], «очі її зо сміхом і з цікавістю дивилися на мене» [4, с. 491]; у ситуаціях напруги «очі її змінилися, стали якісь злі, сталеві, темні» [4, с. 493]; у момент емоційного піднесення «очі ласкаво глянули на мене» [4, с. 496], «очі горіли напруженням і були великі і прекрасні» [4, с. 500]; і, нарешті, коментуючи момент духовного злиття, оповідач констатує: «...і, зустрівшись з моїми очима ніби впилася в них поцілунком своїх очей, і ми рушили...» [4, с. 497]. У деяких ситуаціях герої ніби розмовляють очима: «ми приголомшено Perezирнулися з панною» [4, с. 492]; «вона глянула в мої очі, в мої жадно розкриті губи» [4, с. 499]. Прикметно, що в моменти небезпеки герої весь час озираються. Отже, очі у В. Винниченка стали важливим засобом психологічної оцінки персонажів. Ще однією характеристикою внутрішнього стану

героїв є сміх: «якби ви знали, який сміх у неї був! А сміх є дзеркало душі» [4, с. 492]; «очі панни ... бризнули сміхом» [4, с. 491]; «ласкаво-тепло посміхнулась» [4, с. 495].

Часто автор не називає і не визначає психологічний стан дійових осіб, але герой сам намагається розповісти про нього: «в грудях мені сколихнулась якась хвиля, велика, тепла хвиля чужості, знаєте, така хвиля, яка буває, коли ви несподівано, від нудьги, заходите в храм, і вас охоплює, разом з хвилею згуків, ціла хмара асоціацій, почувань, і ви відчуваєте, як вам стає безмірно журно, тепло, затишно» [4, с. 496]; «серце билось несамовито» [4, с. 501]; «...не було нічого по всій істоті: ні страху, ні суму, ні жалю, тільки одне величезне напруження, одне велике наближення до чогось фатального, неминучого, один якийсь величезний пульс протесту, боротьби всієї істоти з цим призначенням, неминучим» [4, с. 500].

У В. Винниченка природа органічно пов'язана із загальним ходом оповіді, пейзаж є важливим засобом розвитку внутрішнього світу людини, тим більше, що образ лісу виступає як окремий персонаж. Природа в новелі одухотворена: «старі товсті дуби, широко розставивши волохаті руки-віти, ніби приймали нас в свої зрадливі обійми» [4, с. 497]; «берези визирали з-за дубів і безгучно, радісно сміялися; дуби ласкаво, поважно посміхались у свої кудлаті вуса» [4, с. 499].

Компаративний аналіз творів М. Хвильового й В. Винниченка засвідчує наявність системи специфічних авторських прийомів і засобів психологічного зображення персонажів. Ми не шукали прямих паралелей Хвильовий-Винниченко, однак попри всю індивідуальність їхніх творчих манер, ми знаходимо спільні моменти, які зумовлені особливостями часу, коли жили і творили письменники, їхнім своєрідним стилем, зокрема імпресіонізмом. Безперечно, обох митців у контексті буремного часу вабила моральна проблематика, вічна проблема жіночого щастя, зовсім не актуальна для літератури тих часів. Вона своєрідно вирішується у В. Винниченка: розуміння щастя головною героїнею не пов'язано із сім'єю, де, з огляду на традиційну мораль, мали б реалізуватися всі бажання жінки. Характер екзистенційної ситуації лише посилює драматизм у новелі, герої знаходяться між життям і смертю, але на цьому фоні перемагає той вічний закон буття, природні потяги людини, що не залежать від будь-яких «нових» ідей. Характери героїв позбавлені еротики, але те духовне злиття двох душ породжує особливий емоційний стан і, як наслідок, духовне оновлення. Менш драматичними постають ситуації в повісті М. Хвильового «Санаторійна зона», але спектр настроїв головної героїні в основному представлений негативними емоціями,

і момент вибору для неї залишається вкрай складним. Радість життя, яка наповнювала її душу, невдовзі була втрачена.

Твори обох письменників глибоко психологічні, їх поєднав інтерес авторів до підсвідомих, ірраціональних процесів у психіці жінок. В. Винниченко й М. Хвильовий сміливо заявили про себе як про новаторів, вони були тими митцями, які збагатили світову літературу самотнім словом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеева В. П. Микола Хвильовий // Микола Хвильовий. Новели, оповідання. «Повість про санаторійну зону». «Вальдшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети. – К., 1995. – С. 5–30.
2. Безхутрий Ю. М. Хвильовий : проблеми інтерпретації / Ю. М. Безхутрий. – Харків: Фоліо, 2003. – 495 с.
3. Брюховецький В. Романтик з непоступливою вдачею / В'ячеслав Брюховецький // Радянське літературознавство. – 1989. – №8. – С. 25–31.

4. Винниченко В. Краса і сила / Володимир Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.

5. Винниченко В. Щоденник (1911–1920). – Т. 1. – [Ред. Григорія Костюка]. – Едмонтон – Нью Йорк, 1980. – 499 с.

6. Жулинський М. Талант, що прагнув до зір (Микола Жулинський) Хвильовий М. Твори у 2-х т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – С. 5–43.

7. Михіда С. П. Володимир Винниченко: психопортрет у дзеркалах і задзеркаллі: монографія / С. П. Михіда. – Кіровоград : «Поліграф-Сервіс», 2015. – 176 с.

8. Панченко В. Будинок з химерами (Творчість В. Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті) / Володимир Панченко. – Кіровоград : Народне слово, 1998. – 272 с.

9. Хвильовий М. Твори : В 2 т. / Микола Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. : Поезія, оповідання, новели, повісті. – 650 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вечірко Оксана Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури та компаративістики КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми психологічного аналізу у художньому творі.